

**Η προτεραιότητα της δημοκρατικής ιδέας
απέναντι στη φιλελεύθερη: μια σταθερά του
ελληνικού συνταγματισμού.**

Απόσπασμα από το βιβλίο του ομότιμου καθηγητή Αντ. Μανιτάκη, 'Ελληνικός συνταγματισμός 200 χρόνια μετά. Δημοκρατικός, νεωτερικός και αιμαίος' (εκδόσεις ΕΑΠ, 2020, 260 σελ.)

1. Παρατηρώντας κανείς την εμφάνιση και θεσμική συνάρθρωση των ιδεωδών που εμπύχωσαν την ελληνική επανάσταση, θα κατέληγε στη διαπίστωση ότι τα επαναστατικά συντάγματα και ο νεογέννητος ελληνικός συνταγματισμός διαπνέονταν, κυρίως αν όχι αποκλειστικά, από την ιδέα της Ελευθερίας.

Η πρόσληψη αυτή της εθνικής μας επανάστασης αντικατόπτριζε, είναι αλήθεια, μια εξόφθαλμη πραγματικότητα και αποιάλυπε έναν διακαή πόθο: της εθνικής και πολιτικής απελευθέρωσης. Με μια μικρή ωστόσο και δυσδιάκριτη απόκρυψη. Η ιδέα της Ελευθερίας, που ήταν αναμφισβήτητη η κεντρική ιδέα της επανάστασης, δεν είχε στην προκειμένη περίπτωση μόνον απελευθερωτικό χαρακτήρα, δηλαδή την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού μαζί με την

σουλτανική δεσποτεία, αλλά και μια θετική ιστορικής σημασίας προοπτική: την εγκαθίδρυση ενός νέου, κυρίαρχου, φιλελεύθερου κράτους και ενός νέου και σύγχρονου πολιτικού καθεστώτος, που δεν ήταν άλλο από το δημοκρατικό (ρεπουμπλικανικό) πολίτευμα.

Το όραμα άρα της Ελευθερίας περιέκλειε την εποχή εκείνη περισσότερες από μία σημασίες και ευαγγελιζόταν τρεις διαφορετικές πραγματικές πολιτική και την ατομική ελευθερία. Η πρώτη, και πλέον πρωταρχική σηματοδοτούσε την εθνική ανεξαρτησία με τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους. Η δεύτερη, την εθνική κυριαρχία με την έννοια της λαϊκής κυριαρχίας ή του συλλογικού αυτοπροσδιορισμού ενός λαού και η τρίτη, εξίσου σημαντική, την προσωπική ελευθερία, με την έννοια της ατομικής ελευθερίας απέναντι στο κράτος με την ταυτόχρονη συνταγματική κατοχύρωση της ελεύθερης και ίσης ανάπτυξης της προσωπικότητας του καθένα. Η τρίτη, η προσωπική ελευθερία προείχε όλων των άλλων, διεκδικούσε μια λογική προτεραιότητα. Συνυπήρχε όμως μαζί με τις άλλες.

Και οι τρεις ωστόσο διαστάσεις της Ελευθερίας χάνονταν τελικά με την προσομοίωσή τους στην γενική και χαοτική έννοια της ίδιας της Ελευθερίας.

Η προσομοίωση αυτή είχε και μια δεύτερη, αρνητική για μένα συνέπεια, τον χαρακτηρισμό της εθνικής επανάστασης ως απλά φιλελεύθερης,

αποσιωπώντας τον βαθιά δημοκρατικό χαρακτήρα της, ο οποίος εμπειρείχε και υπονοούσε ωστόσο τον πρώτο.

Την μονομερή προσέγγιση επιχείρησαν, πιστεύω, να αμβλύνουν οι κλασσικοί συνταγματολόγοι του εικοστού αιώνα Σβώλος και Μάνεσης παραθέτοντας δίπλα στον χαρακτηρισμό φιλελεύθερη και εκείνον της δημοκρατικής. Τα επαναστατικά συντάγματα υπογράμμιζαν ήταν ταυτόχρονα φιλελεύθερα και δημοκρατικά.

Η παράθεση όμως αυτή που βασίζεται σε έναν λογικό συμβιβασμό, δεν αποδίδει πλήρως τις σύνθετες, διαλεκτικές και δυναμικές σχέσεις της Ελευθερίας με τη Δημοκρατία. Δεν δείχνει τον τρόπο της θεσμικής διασύνδεσής τους ούτε τη νοηματική αλληλουχία τους, την λογική εξάρτηση της μιας από την άλλη.

Η αποκάλυψη των πτυχών αυτών είναι βέβαια ένα δύσκολο και πολύπλοκο εγχείρημα, αλλά αναγκαίο όχι μόνον για να ανακαλύψουμε το νόημα των επαναστατικών συνταγμάτων του 1821, 1823 και 1827, αλλά κυρίως για να καταλάβουμε την σημερινή σημασία τους και να οραματιστούμε τον μέλλον τους, την ιστορική προοπτική τους, και κυρίως την υποδόρια σχέση ελευθερίας και δημοκρατίας

2. Μια προσεκτικότερη ανάγνωση των συνταγματικών κειμένων σε συνάρτηση και με τα συμφραζόμενά τους καθώς και με τα συγκείμενα του νεοελληνικού διαφωτισμού αλλά και με βάση τις παραμέτρους της τότε ιστορικής συγκυρίας, θα κατέληγε κανείς στο συμπέρασμα ότι ο φιλελευθερισμός δεν είναι το μόνο χαρακτηριστικό γνώρισμα του ελληνικού συνταγματισμού. Δίπλα στο όραμα της προσωπικής και ατομικής ελευθερίας, θέση περίοπτη κατέλαβε η *εθνική κυριαρχία*, τόσο με την σημασία της εθνικής ανεξαρτησίας και της εγκαθίδρυσης κυρίαρχου κράτους, όσο κυρίως με την έννοια της *κυριαρχίας του έθνους, του λαού ολόκληρου και όχι την κυριαρχία ενός μονάρχη ή μιας ολιγαρχίας*.

Αυτό ήταν προφανές στο συνταγματικό σχέδιασμα του Ρήγα στα πρώτα άρθρα διακηρύσσονταν τα «Δίκαια του ανθρώπου», ενώ στα υπόλοιπα περιγράφονταν αυτά που αφορούν την σύνταξη της Πολιτείας, κατ'απομίμησιν των γαλλικών επαναστατικών συνταγμάτων και ειδικά εκείνου του 1793, όπως σημειώνει ο Αλέξανδρος Σβώλος. Το πολίτευμα του Ρήγα είναι χωρίς αμφιβολία δημοκρατικό. Δηλώνεται ρητά στο άρθρο 1 του σχεδιάσματος, ότι η «ελληνική δημοκρατία είναι μία, μ'όλον όπου συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας...». Στο άρθρο 7, που τιτλοφορείται «Περί της αυτοκρατορίας του Λαού» και πρέπει να ερμηνεύεται σε συνδυασμό με το άρθρο

21, που επιγράφεται «Περί της εθνικής παραστάσεως», φαίνεται ξεκάθαρα τόσο η πολιτική χρήση του όρου Έθνους όσο και η αναγωγή τελικά του Έθνους στον Λαό και η εννοιολογική συνύφανση των δύο όρων: «Ο αυτοκράτωρ Λαός είναι όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου τούτου, χωρίς εξαιρέσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένιδες, Τούρκοι και κάθε άλλον είδος γενεάς», ενώ στο άρθρο 8: «Αυτός ο λαός, μόνος του ονοματίζει τους απεσταλμένους του προς το κοινόν συμβούλιον του Έθνους». Και στο άρθρο 21 αναφέρεται ότι η *Δημοκρατία παριστάνει όλον το έθνος, το πλήθος του λαού, το οποίον είναι ως θεμέλιον της εθνικής παραστάσεως, και όχι μόνον οι πλούσιοι ή οι προεστοί, τουρκιστί κοντζιαμπάσιδες*».

Απαύγασμα όλων αυτών των επαναστατικών συνταγματικών διεργασιών υπήρξε το Σύνταγμα της Τροιζήνης, 1827, που αποτέλεσε το πιο άρτιο και ολοκληρωμένο συνταγματικό κείμενο της επαναστατικής περιόδου και, κατά τη μαρτυρία πολλών θεωρητικών, το πιο προωθημένο και δημοκρατικό της εποχής του. Το Σύνταγμα αυτό, στο άρθρο 5, διακήρυξε την αρχή της εθνικής κυριαρχίας με τρόπο απερίφραστο και νομοτεχνικά άρτιο, τόσο άρτιο ώστε η διατύπωση εκείνη παραμένει πρότυπο για όλα τα ελληνικά

συντάγματα και ισχύει ακόμη και σήμερα, αφού τη συναντάμε και στο ισχύον Σύνταγμα: «Η κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος. Πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού» (άρ. 5 του Συντάγματος της Τροιζήνος του 1827. (Το ισχύον Σύνταγμα ορίζει: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον Λαό υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα» (άρθρο 1 παρ.3Σ).

Η διακήρυξη εκείνη δεν είναι πολιτικά ανώδυνη: μαρτυρεί, πρώτα, τη δημοκρατική συνείδηση των συντακτών, επιβεβαιώνει, έπειτα, τον εγκόσμιο ή λαϊκό χαρακτήρα της εξουσίας και, τρίτον, διατρανώνει τις αντιμοναρχικές και αντι-απολυταρχικές διαθέσεις του λαού στον οποίο απευθύνεται. Το Έθνος ανάγεται έτσι πηγή της κυριαρχίας και αποκλείεται κάθε αναγωγή σε θεϊκές δυνάμεις για τη νομιμοποίηση και δικαιολόγηση της πολιτικής εξουσίας. Η αντιδιαστολή προς τις θεοκρατικές μορφές εξουσίας, που αντιπροσώπευε η Όθωμανική Αυτοκρατορία και σηματοδοτούσε η μνήμη του Βυζαντίου είναι σαφής.²³ Ο αντιπροσωπευτικός εξάλλου χαρακτήρας της εξουσίας, με την ειλογή των παραστατών, ερχόταν σε ριζική αντίθεση τόσο με τις μοναρχικές μορφές διακυβέρνησης όσο και με τις αυταρχικές και τυραννικές μορφές εξουσίας της εποχής εκείνης.

Ο Σβώλος θεωρεί την εθνική κυριαρχία «ιστορικό στοιχείο το οποίο ημείς οι Έλληνες θα έπρεπε να εξάρωμεν ως Ευρωπαίοι υπέρ παν άλλο». Αποτελεί τη «σπουδαιότεραν και την γονιμωτέραν των αρχών της Γαλλικής Επαναστάσεως».

Η πολιτική και συμβολική σημασία της διακήρυξης εκείνης είναι, πράγματι, μεγάλη, διότι αποτέλεσε το βάθρο πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε το δημοκρατικό πολίτευμα και διότι λειτουργεί έτιτοτε ως αποκλειστικός τίτλος νομιμοποίησης της κρατικής εξουσίας.

3. Αλλά η ρητή αναγνώριση της *εθνικής κυριαρχίας* συνεπάγεται θεσμικά και λογικά και ένα τρίτο νομιμοποιητικό στοιχείο μιας συντεταγμένης Πολιτείας: *την πολιτική ισότητα όλων των μελών της εθνικής κοινότητας*.

Το Σύνταγμα της Τροιζήνος υπήρξε και ως προς το σημείο αυτό πρωτοποριακό: αμέσως μετά την εθνική κυριαρχία στο άρθρο 12Σ διακήρυξε την ίση προστασία από τον νόμο της ζωής, της τιμής, της ιδιοκτησίας και της ασφάλειας όλων όσοι βρίσκονταν στην ελληνική επικράτεια. Πανομοιότυπο το άρθρο 5 παρ.2 του ισχύοντος, του οποίου αποτελεί άλλωστε μεταφορά.

Με αυτή την έννοια, η *πολιτική ισότητα εμπεριείχε την ισότητα στην ελευθερία και υπονοούσε την ισότητα δικαιωμάτων και ελευθεριών για όλους, χωρίς καμμία*

διάκριση ούτε αποκλεισμό. Η ισότητα έφερε άρα μέσα της την ελευθερία, αφού η πρώτη εκδήλωση της ισότητας είναι η ίση ελευθερία. Άλλωστε, «... η ελευθερία άνευ της ισότητος κενόν όλως ήθελεν είσθαι όνομα».

Η δημοκρατία, επειδή βασίζεται στην πολιτική αυτονομία, δηλαδή στον συλλογικό αυτοπροσδιορισμό του Λαού ή στην κυριαρχία «ολόκληρου του Λαού εφ' ολοκλήρου του Λαού», προϋποθέτει ως λογικό και θεσμικό της προαπαιτούμενο ένα σύνολο ατόμων *ίσων τυπικά μεταξύ τους*, φορέων *ίσου ποσοστού πολιτικής και ατομικής ελευθερίας*, οργανωμένων συνταγματικά σε μια *πολιτική ενότητα*. Η ισότητα όμως αυτή είναι «πολιτικής» φύσεως και όχι κοινωνικής, είναι δηλαδή *«σότητα πολιτικής θέλησεως και όχι κοινωνικής θέσεως*. Δεν υποθέτει την κοινωνική ισότητα των πολιτών «ούτε άγει αναγκαιώς εις αυτήν [...] Δι' ο και η Δημοκρατία ωνομάσθη πολίτευμα της ισότητος».

Σύμφωνα άλλωστε με τις διακηρύξεις των επαναστατικών συνταγμάτων στη διακυβέρνηση του τόπου, είχαν λόγο όλοι οι επαναστατημένοι Έλληνες, όσοι συμμετείχαν στον Αγώνα, πλούσιοι και φτωχοί, αγρότες και έμποροι, γραμματικοί και άρχοντες. Και όπως στην Επανάσταση συμμετείχαν όλοι οι υπόδουλοι στην οθωμανική δεσποτεία, όλοι οι αυτόχθονες ή ετερό- χθονες χριστιανοί, *ως όμοιοι και ίσοι μεταξύ τους*, έτσι και στη διακυβέρνηση του τόπου νομιμοποιούνταν, είχαν θεμιτό δικαίωμα να συμμετάσχουν όλοι οι αγωνιστές, *ως ίσοι και ελεύθεροι πολίτες ενός μελλοντικού ανεξάρτητου κράτους, μιας νεότευκτης πολιτείας*. Άρα είχαμε εκ των πραγμάτων μια διακυβέρνηση από όλους εξίσου διά των νομίμων πληρεξουσίων τους.⁶⁵

Θεσμικά το αίτημα της δημοκρατίας εμπεριείχε άρα στην Ελλάδα την ελευθερία. *Είμαστε όλοι εξίσου ελεύθεροι, επειδή είμαστε ίσοι, και το αντίστροφο, είμαστε όλοι ίσοι τυπικά επειδή αναγνωρίζει ο ένας τον άλλο ως όμοιό του, εξίσου ελεύθερο, όπως είναι και ο εαυτός του*.

4. Τα επαναστατικά συντάγματα μας δείχνουν ότι ο *δρόμος της ελευθερίας περνούσε αναγκαστικά και διασταυρωνόταν με την δημοκρατία*. Το όραμα ενός δημοκρατικού πολιτεύματος είναι αυτό που έφερε μέσα του την ατομική ελευθερία στο καθένα και όχι το αντίστροφο.

Δημοκρατική ήταν επομένως η εθνική μας επανάσταση, όπως άλλωστε όλες οι επαναστάσεις την εποχή εκείνη. Το φιλελεύθερο πνεύμα της διαχεόταν στην οργάνωση του κράτους, που εγγυόταν την ατομική ελευθερία απέναντι στην κρατική εξουσία, ενώ η δημοκρατική ιδέα αγιάλιαζε και σηματοδοτούσε τρόπο διακυβέρνησης του τόπου.

Διακρίνοντας την έννοια του κράτους (κρατική κυριαρχία- δύναμη ακαταγώνιστης επιβολή) από εκείνη του πολιτεύματος (της μορφής διακυβέρνησης ενός τόπου) θα λέγαμε ότι με την εθνική μας επανάσταση εγκαθιδρύθηκε ένα κράτος, εθνικό και φιλελεύθερο με πολίτευμα δημοκρατικό. Το πολίτευμα είναι είτε δημοκρατικό είτε μοναρχικό είτε ολιγαρχικό. Δεν νοείται άλλωστε πολίτευμα φιλελεύθερο. Γι' αυτό και ο όρος «φιλελεύθερη δημοκρατία», παρόλο που χρησιμοποιείται και έχει καθιερωθεί σε αντιδιαστολή π.χ. με την «σοσιαλιστική» ή την «κοινωνική» ή την «πολιτική» δημοκρατία κλπ, έχει μόνον μεταφορική σημασία. Δεν κυριολεκτούμε όταν την χρησιμοποιούμε.

Ιστότοπος: Μεταρρύθμιση (metarithmisi.gr), Μάρτιος, 2021